

KENDE PÉTER

Milyen ember volt Szabó Zoltán?*

Milyen gondolkodó, milyen szellemű ember volt Szabó Zoltán? Kicsit zavarban vagyok, először is, mert a teremben jelen van Szabó Zoltán harmadik felesége, hűséges társa, hagyatékának gondozója, nekem nagyon jó barátom, Zsuzsa, aki az emberről nyilvánvalóan sokkal többet tudna mesélni, mint én. Másodszor, mellette ül Szabó Ágnes és Sarkadi Ádám, mindketten Szabó Zoltán gyermekei, akik már genetikai örökségük révén sokat tudnak Szabó Zoltánról, hiszen annyi minden él bennük, ami Zoltánban megvolt. Velük sem tudok versenyre kelni. Azonkívül – szerencsére – látni fogunk itt egy szép művészi filmet, amelyben Ágika keresi apjának a nyomait. Ezzel sem akarok versenyre kelni, ez lehetetlenség volna. Inkább azt szeretném valahogy összefoglalni, hogy miben volt Szabó Zoltán egészen különleges személyisége a Nyugaton élő akkori magyar emigrációnak, elsősorban a nyugat-európainak, amelyet közelről ismertem.

Sajátos koordináta-rendszerben működő ember volt Szabó Zoltán. Nem szaktudós, bár egy ideig mint falukutatót vagy szociográfust tartották számon. De ezt nem egyetemi felkészültsége alapján művelte, hanem íróként. Holott szépirodalmi művet nem is igen írt. Minden, ami a tolla alól kikerült, valamilyen reflexió volt a magyar helyzetre, a magyar sorsra, a magyar történelemre, de úgy vetette papírra gondolatait, mint rajta kívül igen-igen kevesen – szépíróként. Erre még vissza fogok térni.

* A Politikatörténeti Intézet Cifra nyomorúság című konferenciáján 2012. június 6-án elhangzott előadás írásos változata.

Benkő Péter előadása 1945 és 1947 közötti tevékenységéről, Noszkai Gábor barátomé pedig arról, ami Szabó Zoltán tevékenységét az antifasiszta mozgalomhoz kötötte, megvilágították Szabó Zoltán helyét a korszakban. Mind a kettőből – szerintem – azt a következtetést lehetett leszűrni, hogy mindabban, amiben részt vett, mindig valami különlegesen egyedi szint képviselt, senki mással nem azonosíthatót. Sem ideológiailag, sem osztályalapon nem lehet neki rubrikát találni. Veres Péter vidékről jött és a paraszti életlátásnak adott hangot, Szabó Zoltán egy katolikus középosztálybeli családból származott, de különösebb vonzódásai sem a középosztályhoz mint olyanhoz, sem a polgári osztály más rétegeihez nem voltak. Ugyanakkor óvakodott attól, hogy ezek ellen gyűlölködjék, mint tette ezt mondjuk Veres Péter.

Szabó baloldali volt, de nem antiklerikális. Ugyanakkor vallásos sem volt, én legalábbis Szabó Zoltán műveiben a legkisebb vallásos elemet sem találtam soha, még annyira sem, mint Bibónál, aki az erőszak elutasítását Jézus tanításából vezette le. De mint ahogy Bibóra sem lehet mondani, hogy kereszténydemokrata volt, Szabó Zoltánra sem illenék ez a minősítés, holott keresztény volt, katolikusnak született, és demokrata is volt, de nem kereszténydemokrata a szó politikai értelmében.

Szabó Zoltán magyar fogalmak szerint baloldali volt, de a maga módján. Nem volt szocialista, soha a legkisebb szimpátiája sem volt a kommunizmus iránt, de nem volt antikommunista sem. Ezt azért mondom, mert az 1945 utáni magyar emigrációra jellemző volt egy bizonyos mértékű, erősebb vagy kevésbé erős antikommunizmus. Nagyon helyesen mondotta Noszkai Gábor, hogy Szabó antitotalitárius volt, és ennyiben természetesen antikommunista is, de tudta, hogy a kommunizmus csak egy esete a totalitarizmusnak, márpedig Szabó a diktatúra és a népámítás minden fajtáját elutasította. Ez volt a tartalma annak a „szellemi honvédelemnek”, amelynek az 1940-es években publicisztikáját szentelte. Szomorú dolog, hogy ezt a szép fogalmat mostanában hogyan forgatják ki eredeti értelméből.

Szabó Zoltán nem volt népi és nem volt urbánus. Egyik sem volt, s nem kért volna abból, hogy őt akár „népinek”, akár „urbánusnak” nevezzék. Személyében teljesen urbánus természetű

valaki volt, aki a Visegrádi utcában töltötte a gyermekkorát, s a falut irodalmi-szociográfiai kutatásai során fedezte fel, de ettől még nem tekintette magát népi írónak. Hadd jegyezzem itt meg zárójelben, hogy ezt a nálunk bevett „népi-urbánus” megkülönböztetést szinte lehetetlen bármely más nyelven elmagyarázni. Csak magyarul lehet érteni, hogy mi is itt az ellentét. Mindazoknak, akik megpróbálták németre vagy franciára lefordítani, nem sikerült. Borbándi Gyula németül megjelent könyvében populizmusnak fordította a népiséget, holott másra utal az egyik, mint a másik. Fejtő Ferencnek nagyon nagy nehézséget okozott, hogy egy olyan francia szót találjon, amely az urbanisztikai tevékenységtől eltér, de amelyben mégis valahogyan benne van az urbánus. Ez lehetetlen volt, mert egy franciának az urbánus egyszerűen városit jelent. Mellesleg a mai francia azt sem nagyon érti, hogy Magyarországon a baloldaliak és a liberálisok együtt vannak. Mert Franciaországban nincsenek együtt.

Még valamit Szabó Zoltán politikai arcélehez: számára nem létezett olyasmi, hogy zsidó. Vagy pontosabban: nem gondolta, hogy neki egy embert aszerint kell megítélnie, hogy keresztény-e vagy zsidó. Ez Szabó fejében annyira nem merült föl, hogy valaki, aki nagyon közel állt hozzá, jóval Zoltán halála után fedezte fel – addig nem is tudta –, hogy Magyarországon egyáltalán élnek zsidók. Ez azért nagyon érdekes, mert amikor 1956 után nagy számban jöttek ki Oxfordba és Cambridge-be nagyon tehetséges fiatal magyar egyetemi hallgatók, Szabó Zoltán gondjaiba vette őket, és sokan közülük rendszeresen jártak hozzá. Akik ebbe a körbe tartoznak, mind tanúsíthatják, hogy Szabó fejében fel se merült az, hogy ez itt zsidó, ez meg nem, hogy ezek alapján tegyen különbséget közöttük. Őt kizárólag az érdekelte, hogy kiben van tehetség. Különösen az irodalmárok érdekelték, de minden más tehetségre is nyitott volt. Mint igen széles körűen művelt ember rögtön megnézte, kinek milyen alapjai vannak, és aszerint tett különbséget művelt és nem művelt között. De olyasmi eszébe sem jutott, hogy az illető azért ne írjon magyar problémákról, mert zsidó származású. Szabó fejébe ez a gondolat még távolról sem került bele, úgyhogy a legkisebb jele sem volt magatartásában annak, hogy ő ilyen értelemben a népi írókhoz tartozna. Tudniillik az utóbbiakban ez

a gondolat megvolt. Még Illyés Gyulában is, akinek számos idézete tanúskodik arról, hogy őt ez a dolog foglalkoztatta, mert úgy érezte, hogy Magyarországon ez valamiképpen nagy probléma.

Szabó Zoltán szellemi arculatának talán legfontosabb jegyét Bocskai Istvánnak az a mondása fejezi ki, hogy „retorikához, dialektikához nem értünk, csak a dolgot magát nézzük”. Ezt „Goethére lefordítva” úgy is lehetne mondani, hogy „szürke minden elmélet, és zöld az élet aranyfája”. Zoltánt is csak az élet aranyfája érdekelte, semmiféle elméletről nem gondolta, hogy az bármiképpen közelebb vinne minket a valósághoz. Nem állítom azonban, hogy őt teoretikus kérdések nem érdekelték. Rendkívül figyelmes olvasója volt az újkor nagy politikai filozófusainak, Montaigne-től Bertrand Russellig, de talán Montesquieu volt a leggyakoribb hivatkozása, az újabb kori angolok közül pedig Isaiah Berlin. Nagyon szép listát kaptunk Noszka Gábor előadásában arról, hogy a kortársai közül kik voltak azok, akikre Szabó a legjobban figyelt, és bár ezek mind fontosak, személy szerint úgy gondolom, hogy George Orwell volt az ő emigrációs életének a legnagyobb élménye. Mert Orwellben valami rokon lelket talált, aki pontosan azt írta, amit ugyanazon dolgokról ő maga is gondolt. Ráadásul Orwell is hihetetlenül konkrétan dolgozott, őt sem az elméletek izgatták, hanem a tények tárgyyszerű és pontos leírása.

Talán még annyit, hogy Szabó alapjában véve szemlélődő ember volt, és azokat, akik ezen túlmentek, hajlamos volt „államembernek” nevezni. Ez nem volt sértő kifejezés nála, egyszer engem is így nevezett, s azt értette ezen, hogy a politikának nagyobb jelentőséget tulajdonítok, mint amennyit ő hasznosnak talál.

Talán még az elején kellett volna jeleznem, hogy Zoltánt nagyon fiatalon ismertem meg. Tizennyolc éves lelkes kommunista-ként 1945-ben beléptem a MADISZ-ba, ahol kisebb funkciókat is kaptam, és ebben a minőségemben voltam egyszer-kétszer olyan összejöveteleken vagy vezetőségi üléseken, amelyeken Szabó elnökölt. Tehát valamikor 1945 november-decemberében vagy 1946 elején ismertem meg. Aztán sokáig nem találkoztam vele. 1956 után emigrációs összejövetelek keretében megint találkoztunk, és egyre szorosabb lett a kapcsolatunk. Különösen élete utolsó éveiben jártam náluk sokat Josselinben. Zoltán is járt nálunk

Párizsban, aludt a malakoffi házban, ahol laktunk. Tudniillik tagságot vállalt a *Magyar Füzetek* szerkesztői munkaközösségében. Ez részéről erkölcsi támogatás volt, akárcsak több más folyóirat esetében.

Ez pedig átvezet ahhoz a szerephez, amelyet Szabó Zoltán az 1956 utáni magyar szellemi emigrációban játszott. Egészen sajátos volt ez a szerep. Annak ellenére, hogy Szabó nem volt iskolaalapító, sokan úgy érezték, hogy ha egy emigrációs szellemi összejövetelen ő nincsen jelen, akkor az szegénységi bizonyítvány, azaz hogy sokat gazdagodik egy összejövetel attól, ha ő ott van. Holott nem volt jó szónok, sem jó előadó. Zoltánt a betűk érdekelték, úgy értem, hogy a papírra leírható betűk és szavak: azok segítségével próbálta a legelfogadhatóbb formát adni annak, amit mondani akart. Az élő beszéd nem volt az ő igazi műfaja, nem retorikai csillogásával gyakorolt vonzerőt. Őt hallgatva mégis mindenki úgy érezte: egy olyan mélyen gondolkodó ember szólal meg, akire szükség van, és akinek akár az elejtett szavai is érdekesek, mert azokból valamilyen dolognak a lényegét lehet megérteni.

Befejezésül még annyit mondanék, hogy ő volt talán korunk egyetlen magyar nemzeti liberálisa. Biztos, hogy ő ezt visszautasítaná, de nem tőle kérek engedélyt, hanem az itt ülő Zsuzsától. Igen, nemzeti liberális volt: nemzeti azért, mert őt tulajdonképpen csak a magyar sors érdekelte, esetleg még a közép-európai vagy a Kárpát-medencei, amennyiben a magyar sors is ott dől el. Liberális pedig az egyetemes szabadságelvek értelmében volt, de úgy, ahogy azok a 19. században megfogalmazódtak, vagyis hogy a népet be kell vonni az alkotmányosság sáncaiba. Vagy egy kicsit modernebben kifejezve: azon az alapon, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy emberhez méltóan éljen. Ez az utóbbi kíváncsi fejeződik ki a leginkább Szabó munkásságában, mert mindig ez izgatta őt, és mert úgy érezte, nagyon sok embernek nincs módja arra, hogy emberhez méltó életet éljen. Ő ezeknek akart segíteni. S ebben az értelemben volt ő demokrata is, nemcsak liberális. Tehát liberális a gondolatok szabadsága értelmében, azzal a fontos kiegészítéssel, hogy hazudni márpedig nem szabad. Ez neki életbevágóan fontos alapelve volt.

Ennyit tudok elmondani Szabó Zoltánról.